

Галина Вокальчук

НЕОЛОГІЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ ЛІНИ КОСТЕНКО НА ТЛІ СЛОВОТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Творення авторських номінативних одиниць — невичерпне джерело поповнення національного лексикону. Попри формальну й значеннєву специфіку, авторські новотвори нерідко містять національно-культурний компонент мовної семантики і репрезентують не лише індивідуальне світосприйняття письменника, але й характерні ознаки національного менталітету, у високохудожній формі вербалізують актуальні для соціуму фрагменти позамовної дійсності, заповнюють наявну в конкретному комунікативному акті мовно-естетичну нішу.

Цілком закономірно, що особливу увагу науковців привертало вивчення ідіолективів визначних майстрів слова, чия словотворчість мала значний вплив на збагачення загальномовного лексикону. До таких мовних особистостей належать поети-шістдесятники, зокрема Ліна Костенко. Поетичний словник авторки налічує близько 280 оригінальних найменувань. Аналіз частотності використання авторських лексичних новотворів (АЛН) у поетичних текстах авторів ХХ ст. (Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект). — Рівне, 2004. — 524 с.) виявив, що Ліна Костенко належить до найактивніших експериментаторів у галузі індивідуально-авторської лексичної номінації, серед яких — В. Барка, А. Малишко, М. Семенко, П. Тичина, І. Драч, М. Рильський та ін.

Новотвори Ліни Костенко мають різний частиномовний статус і формальну новизну. Найактивніше поетеса створює іменникові інновації (засвідчено понад 150 одиниць). Друге місце посідають прикметникові АЛН (понад 60 одиниць), третє — дієслівні (понад 40 одиниць). Незначне місце в поетичному лексиконі Ліни Костенко (як загалом і в лексиконах інших поетів минулого століття) мають прислівники (близько 20 АЛН), займенники (*моїсенський*), предикативи (*птично*, *пташино*).

Із-поміж okazіонально-предметних номінацій чільне місце посідають іменники зі значенням конкретності, причому індивідуально-авторські назви осіб (НО) формують найчисленніше угруповання — близько 40 одиниць. Новотвори (з урахуванням їхнього значення в контексті) позначають осіб зокрема за: 1) фізичними ознаками: *дужень, хлопець-хорошень*; 2) інтелектуальними ознаками: *напівнездара, напівталант, дурнолобець, лицар-недомета*; 3) характерологічними ознаками: *фарфоролиз*; 4) родом занять: *новинкар, великовоїн*; 5) соціальним станом: *короля, півгетьмана, домодержавець*; 6) ситуативним станом: *зволеник, задиба* та ін.

Характерно, що шістдесятники, серед них і Ліна Костенко, створювали оригінальні НО за ознакою 'поетична діяльність / інша діяльність, пов'язана зі словом / мовою': *опівнічник-поет, поет-автомат, не поет, масткослов* (Л. Костенко), пор.: *пів-поета, чвертьпоета* (В. Стус), *поет-митець-хвилозон* (О. Забужко), *поет-пустунець* (В. Коротич), *словотворець* (М. Сингаївський), *словобагач* (С. Гостиняк) та ін.

Несподівані для української мовної свідомості окремі створені поетесою власні НО, як-от: *він мав ім'я нечуване у світі:/ По-Лицю-Дош...* Трикомпонентні антропонімі АЛН не характерні для узуального словотвору, однак типові для мов американських індіанців, про яких ідеться в контексті. Двокомпонентні ж образні номінації — типова ознака мови усної народної творчості, через що АЛН на зразок *Лада-Либідь* зберігає виразні значеннєві й дериваційні зв'язки з українським фольклором: *Які ж були вони вродливі,/ три Лади-Либеді тоді!*

У корпусі субстантивних АЛН виокремлюються й інші тематичні групи новотворів: 1) назви тварин: *пралев, пракішка, пракопяка, прагорова, пранес, кінь-мислитель, тур-переможець*; 2) назви птахів: *праптиця, прапівень, мислитель-чорногуз, кажан-чепіргач*; 3) назви частин тіла істоти: *хиль-голова, ву-ву-ву-вухо, рука-митар, креміль-ноженята*; 4) назви рослин: *іноплемянник-дерево, яблуко-гібрид, яблуко-недоквац*; 5) назви елементів ландшафту: *нетеч-калабаня, синета-ліс, дорога-без-конечниця* та ін.

Найбільш репрезентативні такі лексико-семантичні групи АЛН зі значенням абстрактності: 1) назви емоцій, психологічних станів особи: *божемилля, покинутість, позосталість, передцастя, усправедливлення, прапам'ять, пралють*; 2) назви зовнішніх ознак істот: *карість, чорнобрів'я*; 3) назви дій, процесів та їхніх результатів: *ремгайлівка, мискоборство, причіпенька, придибунок*.

Неологічні експерименти Ліни Костенко загалом відбуваються у руслі словопошуків шістдесятників, а тому й психолінгвальна креативність поетеси органічно вписується у притаманні цьому часові тенденції індивідуально-авторської номінації.

Зокрема, слід відзначити активне творення АЛН на основі поширених у мові фольклору опорних слів-образів, які міцно вкоренилися в мовно-поетичну практику. Трансформуючи традиційну форму фольклорних засобів, поети досягали естетичного ефекту, який значно посилювався від уживання таких АЛН в умовах нового контексту. У структурі АЛН Ліни Костенко наявні такі слова-образи: *сонце — сонцеповорот, крило — одкрилатіти, вечір — вечір-мисливець, вечір-мулат, звечоріння, світ — скоросвіт, небо — безнебний, зірка — антизірка, душа — щодуші, камінь — камінь-трута* та ін.

Значна частина АЛН утворена за традиційними для народнопісенної творчості моделями, зокрема: а) поєднанням синонімічних слів (понять): *пружинно-спіральный* (Л. Костенко), пор.: *борвій-буран, хрусті-кості, політати-поширяти, страх-жах* (І. Драч); б) зрощенням: *невір-земля, дядько не-минай-корчма, край ойчистий* (Л. Костенко). Семантика АЛН *ойчистий* неоднозначна: можна припустити, що АЛН є результатом зрощення слів *ой+чистий* (вигук *ой!* — невід'ємний компонент українських пісень, під які стилізовано поетичний контекст). З іншого боку, АЛН, можливо, мотивований перенесенням на український ґрунт польським словом *ojczyzny* (*вітчизняний, рідний, отчий*). Новотвору, отже, притаманний певний синкретизм значення, пор.: *нерозрийгорби* (І. Драч), *перекотибіль, перекотигоре, перекотидуша, перекотисовість* (Р. Кудлик); в) паронімічним (нерідко й семантичним) зближенням сегментів твірних слів: *гаркота-гармата, гінопотамо-гіпото-*

нічний (Л. Костенко), пор.: *течія-утеча* (М. Вінграновський), *царство-моцарство* (І. Драч), *чара-почвара, кінь-скакінь* (І. Калинець), *бондарівна-бандура* (Ір. Калинець) *туга-наруга* (П. Дорошко) та ін. Активне освоєння шістдесятниками паронімічних можливостей української мови — одна з найхарактерніших ознак їхньої мовотворчості.

Продовжує і розвиває Ліна Костенко мовно-естетичну традицію створення АЛН на позначення понять, пов'язаних із лексико-семантичним полем «мова, слово». Її новотвори *слово-брила, слово-філігрань* поповнили ряд АЛН зазначеної семантики, пор.: *слів'ятко, словище* (В. Затулівітер), *словисько* (Б. Нечерда), *слово-кат, слово-зернина, слово-первоцвіт* (М. Вінграновський), *словонебо, словошлюб, словобуцегарня* (І. Драч), *слово-промінь* (А. Таран), *барва-слово, серце-слово* (О. Ющенко), *слово-сповідь* (Г. Чубач) та ін.

Характерне для мовостилю Ліни Костенко утворення складних і складених АЛН із колірним компонентом, зокрема з кольоративом *чорний* — *чорнобрів'я, чорномиський, чорно-ятряний* (Л. Костенко), пор.: *морозночорний, чорномажорний, чорно-сонячний* (І. Драч), *чернечо-чорно-чорний, чорносилий* (М. Вінграновський), *чорноглибий* (І. Світличний), *чорнохлібний* (В. Затулівітер) та ін.

Зафіксовано інновації від власних назв, зокрема гідронімів: *дніпровість, супоєний* (Л. Костенко), пор.: р. *Лютіж*, р. *Стужна* — неосемантизми на позначення емоційного стану *лютіж* (І. Драч), *лютіж, стужна* (М. Вінграновський).

Авторській стилістиці властиві утворення з нумеративним компонентом (переважно у функції інтенсифікатора: *праперший* (Л. Костенко), пор.: *першотворчий* (В. Затулівітер), *народоперший* (М. Вінграновський).

Активні у мові письменниці утворення оказіональних форм прикметників, прислівників у вищому, найвищому ступенях порівняння, діеприкетників: *татаріший, всьогіше, непродоцимий* (Л. Костенко), пор.: *наймагнітніший* (В. Затулівітер), *найсемигрішен* (І. Калинець), *роздівочений* (М. Вінграновський), *рабований* (В. Стус) та ін.

Ліна Костенко конструє прості за структурою прислівники, первинно мотивовані іменниками (із дериваційного погляду

— прикметники, нерідко okazіональні): *маслакувато, органно, сіромашно, цвітасто, пташино, птично* (Л. Костенко), пор.: *змійно, кларнетно* (І. Драч), *колосково, короговно, крильно, нивно* (В. Барка), *медно* (І. Калинець), *кленово* (І. Сокульський).

Отже, словотворчість Ліни Костенко загалом суголосога загальним тенденціям пошуку нових мовно-виражальних засобів, характерних для поезії 60-х років ХХ століття.

Водночас словесні експерименти Ліни Костенко мають специфічні ознаки. Так, спостерігаємо апробацію словотворчого й семантичного потенціалу префіксів, що виявлялася у створенні: а) рідкісних інновацій зі здвосними префіксами, які виконують функцію інтенсифікаторів експресивності при одночасній частковій нейтралізації значення, вираженого твірною основою: *розперетричі, безнемірний, безнемірність*; б) одноструктурних новотворів, напр.: іменники з конкретним значенням — *праворота, прадререво, пракішка, праконяка, прарівень, пракорова, прарес, пралев, прартиця, прарісто*; іменники з абстрактним значенням — *пралють, прапам'ять*; прикметників — *пралютій, прарперший*. Частотними виявилися префікси *без-* — *безнебий, безшабельний, бездеревний*; *не-* — *непоет, несприяння, неоднозгідний, непродуктивний*; *од-* — *одкрилатити, одкам'янити, одіснувати, оддаленілий*; *роз-* — *розголошувати, розджджохатися, розхряпнем*.

Більшість новотворів Л. Костенко має виразне стилістичне забарвлення (яке досягається внаслідок маркованості мотивувальних слів) — розмовне: *дурнолобець, дурноп'ян, доглупати*; книжне — *благофортунний, домодержавець, етрускоїдний*.

Зрідка для найменування суто українських реалій поетеса використовує іншомовні дериваційні засоби, унаслідок чого з'являються несподівані для української мовної свідомості АЛН: *От ми такі і є в очах Європи —/ Козакко, чернь, поспільство для ярма...* (пор. із узуальними лексичними запозиченнями *бароко, рококо* і под.).

Чимало номінативних одиниць у поетичному лексиконі Ліни Костенко викликають сумніви стосовно кваліфікації їх як авторських новотворів, напр.: *тихиць, рябомизий, суверделити, хлипучий, понашевкуватися* та ін. Як слушно зауважив Г. М. Колесник у коментарях до словника новотворів Павла Тичини, вста-

новлення належності слова певному письменникові — «справа зовсім не така легка і проста, як це може видатися на перший погляд. Часто буває важко з певною достовірністю встановити, чи [...] слово поет створив сам, а чи воно було почуте і запозичене ним із народних уст. Адже в народно-розмовній мові весь час з'являються нові слова [...], бо в ролі мовотворця виступає кожна людина [...] Не виключена можливість того, що до словника новотворів [...] потрапило якесь слово, узятє поетом із живої мови народу, яку він глибоко знав і безперервно вивчав» (Колесник Г. М. «З'являються нові слова у мові» // Тичина П. Квітни, мово наша рідна! — К., 1971. — С. 197). Отже, у складних випадках ідентифікації номінативної одиниці як АЛН велику допомогу надають дослідникові спеціальні лексикографічні джерела, зокрема словники діалектизмів. Відсутність достатньої кількості словників, що фіксують діалектизми різних регіонів України, зумовлює безпідставне зарахування багатьох слів до АЛН. У зв'язку з цим перед лексикографами стоїть чимало актуальних і перспективних завдань.

На нашу думку, існує кілька основних причин появи АЛН у поезії Ліни Костенко. Це насамперед: виявлення ставлення автора до позначуваного денотата, потреба уточнити значення узуальної лексичної одиниці (*церква-кам'яниця*), потреба привернути увагу читача до важливих ознак об'єкта, прагнення образно назвати предмет, явище, поняття (*горобець-хвилина, кінь-мислитель*), пошук оригінальної рими (*дібровість — дніпровість*), спроби досягти певного стилістичного ефекту, найчастіше іронічного, комічного тощо.

Новотвори Ліни Костенко розкривають невичерпні виражальні можливості мови, віддзеркалюють особливості української мовно-поетичної картини світу.